

Mgr Marcin Garbat

Dr Maria Agnieszka Paszkowicz

Polskie Towarzystwo Ekonomiczne w Zielonej Górze

Wykształcenie szansą awansu zawodowego osób niepełnosprawnych

WSTĘP

W procesie rehabilitacji i integracji osób niepełnosprawnych ze środowiskiem społecznym szczególnie istotną kwestią jest wykształcenie tych osób. Niestety, nie zawsze jest ono adekwatne do posiadanych umiejętności oraz dysfunkcji. Badania przeprowadzone nad osobami niepełnosprawnymi wyraźnie dokumentują poważne trudności w zapewnieniu właściwych warunków kształcenia i edukacji. W Polsce przyczyn tej sytuacji jest wiele, począwszy od niedostatecznie przygotowanych nauczycieli, niskich nakładów na edukację, niewłaściwych postaw społecznych oraz barier technicznych.

WYKSZTAŁCENIE

Wykształcenie jest pojęciem trudnym do ścisłego zdefiniowania. Można je określić jako rezultat procesu kształcenia i samokształcenia, zarówno w zakresie ogólnym, jak i specjalistycznym. Wykształcenie obejmuje też zasób opanowanej wiedzy o przyrodzie, społeczeństwie, technice i sztuce oraz sprawności i postawy, co umożliwi branie udziału w życiu społecznym i wykonywanie zawodu¹. Wykształcenie jest tym wyznacznikiem jakości życia, który zwiększa możliwość aktywności zawodowej i wpływa na pozycję zawodową i materialną. Determinuje ona umiejętność poszukiwania różnych źródeł i form pomocy zewnętrznej. Posiadanie odpowiednich kwalifikacji jest także warunkiem zaistnienia na rynku pracy, charakteryzującym się coraz bardziej wzrastającą konkurencyjnością. Możliwość wylegitymowania się właściwymi kwalifikacjami jest podstawowym kryterium uzyskania zatrudnienia, zaś zatrudnienie dla osoby niepełnosprawnej, zgodnie z jej możliwościami, to nie tylko sposób na polepszenie sytuacji ekono-

¹ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1981, s. 355.

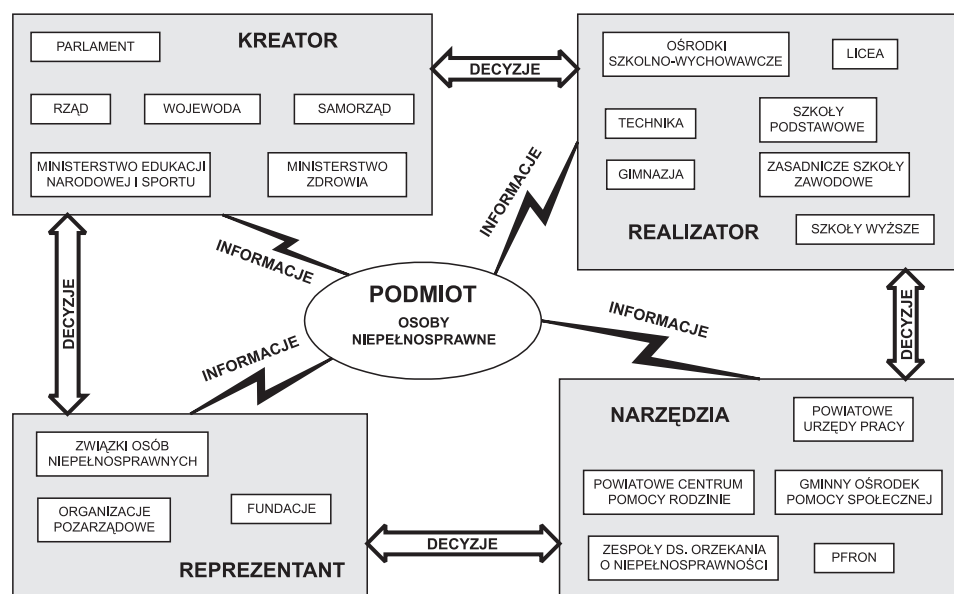
micznej, ale także niezbędny warunek poczucia własnej wartości i integracji ze społeczeństwem.

Osoba niepełnosprawna może zdobyć odpowiednie wykształcenie w procesie edukacji, która jest składową rehabilitacji pedagogicznej.

SYSTEM EDUKACJI OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Rehabilitacja pedagogiczna stanowi podsystem rehabilitacji społecznej. Z punktu widzenia nauki o organizacji i zarządzaniu system jest wzajemnie powiązaniem zespołem elementów funkcjonujących jako całość, gdzie każdy z tych elementów współprzyczynia się do powodzenia całości. Cechy, jakie powinien posiadać system to: wspólny, jasno określony cel, stabilne umocowanie prawne, przejrzyste procedury, określona współzależność, kompetencje i uprawnienia².

Model systemu edukacji i rehabilitacji pedagogicznej przedstawiony na rysunku oparty jest na zapisach ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych³ oraz o systemie oświaty⁴. Stanowi on

² *Słownik ekonomiczny przedsiębiorcy*, Znicz, Szczecin 1998, s. 256.

³ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, DzU 1997 r., nr 123, poz. 776, ze zm.

⁴ Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, tekst jednolity: DzU z 1996 r., nr 67, poz. 329.

konfigurację pięciu elementów. Najważniejszym elementem systemu edukacji jest podmiot, którym są osoby niepełnosprawne. Takie usytuowanie jednoznacznie określa znaczenie tego elementu i wskazuje na służebne funkcje pozostałych. Cztery pozostałe elementy z racji pełnionych funkcji w systemie mają zróżnicowane zadania:

1. Kreator – kształtuje i tworzy ramy prawne edukacji osób niepełnosprawnych.
2. Narzędzia – służebnie i pod nadzorem kreatora stanowią element wykonawczy.
3. Realizator – poprzez swój bezpośredni kontakt z podmiotem na bieżąco uczestniczy w kształceniu i edukacji niepełnosprawnych.
4. Reprezentant – to reprezentant i wyraziciel interesów zarówno podmiotu, jak i realizatora wobec kreatora i narzędzi.

CEL I METODA BADAWCZA

Na obszarze regionu lubuskiego przeprowadzono badania dotyczące edukacji osób niepełnosprawnych. Celem prowadzonych badań była próba oceny jakości życia tych osób, w tym także wpływu edukacji na tę jakość. Dokonano analizy otoczenia technicznego i społecznego oraz określono, jakie bariery i jakim grupom osób niepełnosprawnych dokuczają najbardziej w zdobyciu odpowiedniego wykształcenia.

W badaniach posłużono się metodą sondażu diagnostycznego. Do celów badań opracowano kwestionariusz ankiety, składający się z zestawu pytań zamkniętych i otwartych. Zasadniczym problemem było takie skonstruowanie narzędzia, aby osoby niepełnosprawne były w stanie je wypełnić. Należało wziąć pod uwagę to, iż populacja osób niepełnosprawnych jest bardzo zróżnicowana nie tylko pod względem fizycznym, ale także ze względu na poziom intelektualny. Dlatego niektórzy niepełnosprawni, szczególnie z upośledzeniem umysłowym lub chorobą psychiczną, nie byłiby w stanie udzielić wyczerpującej odpowiedzi na niektóre, czasami nawet proste pytania. Zatem ankieta nie mogła być zbyt skomplikowana i dlatego nie zawierała pytań trudnych, długich i zawiłych.

CHARAKTERYSTYKA BADANEJ GRUPY

Badania przeprowadzono na zbiorowości niepełnosprawnych liczącej 182 osoby. Badaną grupę stanowiły osoby z prawnym orzeczeniem o niepełnosprawności, będące w wieku aktywności zawodowej. Grupa składała się w 80,2%

z osób zamieszkałych w mieście (odpowiadało to grupie 146 osób) i w 19,8% na wsi (odpowiednio 76 osób). Ponad połowę ogółu badanych niepełnosprawnych stanowiły kobiety – 92 osoby (50,5%), 90 osób (49,5%) – mężczyźni. Wśród nich 52,7% to osoby pracujące, a 47,3% osoby niezatrudnione. W badanej grupie 38,5% to osoby ze znacznym stopniem niepełnosprawności lub posiadające równoważne orzeczenie (I grupa inwalidzka), 36,2% – osoby z umiarkowanym stopniem (II grupa), oraz 25,3% – z lekkim stopniem (III grupa).

Badana grupa pod względem rodzaju niepełnosprawności była dość zróżnicowana. Dominowały osoby z chorobą układu ruchu, czyli tzw. niepełnosprawnością motoryczną (20,9%) oraz głuchotą i niedosłuchem (19,7%). W następnej kolejności występowały osoby z: niepełnosprawnością intelektualną (14,3%), niewidomi i słabowidzący (12,1%) lub ze schorzeniami złożonymi (13,2%). Najmniejsze grupy badanej populacji osób niepełnosprawnych tworzyły osoby ze schorzeniami reumatycznymi (7,7%), chorobami psychicznymi (6,6%) oraz epileptycy (5,5%).

Najliczniejszą grupę badanych stanowiły osoby z przedziału wiekowego pomiędzy 20 a 24 latami – 16 osób niepełnosprawnych na 100 było w tym wieku. Dużą grupę tworzyły też osoby w wieku pomiędzy 30–34 latami oraz 35–39. Wskazania w tych grupach wynosiły odpowiednio po 13,2%. Najmniej liczną grupą były osoby bardzo młode, z przedziału wiekowego 15–20 lat. Ta grupa osób to zaledwie 3,3% badanej populacji. Osoby w przedziałach wiekowych 44–65 lat stanowiły po 6,6%.

WYKSZTAŁCENIE OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Na terenie województwa lubuskiego funkcjonują 34 placówki szkolne z oddziałami pracującymi w systemie integracyjnym. W tej liczbie mieszczą się 3 przedszkola, 12 przedszkoli z oddziałami integracyjnymi, 18 szkół podstawowych, 4 gimnazja oraz 4 szkoły średnie. Natomiast w sieci szkół i przedszkoli specjalnych funkcjonuje jedno przedszkole, 19 szkół podstawowych, 12 zasadniczych szkół zawodowych oraz 2 zespoły szkół specjalnych. Do wymienionych placówek uczęszcza ponad 2 tys. uczniów, a w 26 ośrodkach szkolno-wychowawczych uczy się 1,3 tys. dzieci i młodzieży niepełnosprawnej⁵. Mimo to ponad tysiąc niepełnosprawnych dzieci nie jest objętych edukacją.

W Lubuskiem działa rozwinięta sieć poradnictwa psychologiczno-pedagogicznego, obejmująca swoimi działaniami ponad 35 tys. dzieci i młodzieży. Poza

⁵ Dane analityczne Kuratorium Oświaty w Gorzowie Wielkopolskim (niepublikowane), stan na 1.01.2002 r.

działalnością diagnostyczno-orzekającą poradnie prowadzą bezpośrednio formy pracy z dziećmi i młodzieżą, obejmując terapią logopedyczną blisko 3 tys. dzieci, zajęciami korekcyjno-kompensacyjnymi – 530 dzieci, formami pomocy indywidualnej (w tym zajęciami rewalidacyjnymi i stymulacyjnymi) – około 2 tys. dzieci, formami terapii grupowej – około 7 tys. dzieci (w tym grupowymi zajęciami socjoterapeutycznymi, treningami oraz zajęciami prowadzonymi metodą Weroniki Sherborne).

W Lubuskiem osoby niepełnosprawne legitymują się głównie wykształceniem zawodowym (40,7%) i średnim zawodowym (18,7%), w następnej kolejności wykształceniem podstawowym (15,4%) i średnim ogólnokształcącym (13,2%). Osoby niepełnosprawne posiadające wykształcenie wyższe w województwie lubuskim stanowiły zaledwie 12,1%. Potwierdza to tezę o generalnie niskim wykształceniu tych osób.

Lepiej wykształcone wśród badanych okazały się osoby mieszkające w miastach. Stanowiły one 80,2% badanej grupy niepełnosprawnych. Osoby zamieszkujące tereny wiejskie legitymowały się jedynie wykształceniem podstawowym (14,3%) i zawodowym (5,5%). W miastach dominującą grupę tworzyli niepełnosprawni z wykształceniem zawodowym (35,2%) oraz średnim zawodowym (18,7%). Może to wynikać z faktu, iż w większości powiatów regionu lubuskiego dla niepełnosprawnych absolwentów szkół podstawowych nie ma innej formy kształcenia jak ogólnodostępna, najczęściej nieprzygotowana do kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Sytuacja ta wymusza niejako dalszy przebieg kształcenia młodych niepełnosprawnych, który sprowadza się do szkoły zawodowej.

Szczególnie niekorzystnie przedstawia się sytuacja osób niepełnosprawnych, jeśli chodzi o ich kształcenie na poziomie wyższym. Podstawową przyczyną tego stanu rzeczy jest wspomniana bariera szkoły średniej. Bez matury bowiem nie może być mowy o indeksie wyższej uczelni. Osoby posiadające maturę stanowiły jedynie 13,2%. Taki stan rzeczy powoduje, iż wykształcenie wyższe posiada 12,1% niepełnosprawnych mieszkańców województwa lubuskiego. Niekorzystną sytuację pogłębia fakt, że nieliczni niepełnosprawni absolwenci nadal napotykają szereg barier funkcjonalnych, jakie wciąż jeszcze występują w większości polskich uczelni. Należy dodać, iż brak dobrego wykształcenia już na starcie skreśla osoby niepełnosprawne z listy kandydatów na dobrze płatną posadę.

WYKSZTAŁCENIE W OCENIE OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Badane osoby niepełnosprawne uważają, iż w stosunku do ogółu społeczeństwa są gorzej wykształcone i osiągają niższe dochody. Około 60% ogółu nie-

pełnosprawnych jest w wieku aktywności zawodowej (72% mężczyzn i 50% kobiet). W 2002 roku odsetek biernych zawodowo osób niepełnosprawnych wynosił 81,3%. Badania przeprowadzone wśród niepełnosprawnych potwierdzają hipotezę, że osoby te wycofują się z rynku pracy, gdyż uważają, że nie mają na nim szans. Niepokojący jest fakt, że stopa bezrobocia wśród osób niepełnosprawnych z wyższym wykształceniem jest relatywnie wyższa niż stopa bezrobocia ogółu ludności o tym poziomie wykształcenia. Okazuje się, że w przypadku osób niepełnosprawnych wysokie kwalifikacje w mniejszym stopniu chronią przed bezrobociem. Utrwalony jest bowiem stereotyp, zgodnie z którym osoby niepełnosprawne są postrzegane jako mniej dynamiczne i mało dyspozycyjne, dlatego można im powierzyć jedynie proste zadania.

Badani przyznali, iż pełnosprawni członkowie społeczeństwa niejednokrotnie ograniczają lub zamykają im dostęp do zdobycia odpowiedniego wykształcenia, bez którego nie mogą dostać nawet najprostszej posady. Prawie 35% badanych osób stwierdziła, iż najbardziej dokuczają im przeszkody społeczne. Badani przyznawali, iż negatywne nastawienie społeczne, utarte stereotypy oraz uprzedzenia, skutecznie przeszkadzają im w „normalnym” funkcjonowaniu. Osoby niepełnosprawne pytane o możliwości kształcenia i edukacji mówią przede wszystkim o nierównym ich traktowaniu i dyskryminowaniu. Uczestnicy badania często wyrażali przekonanie o daleko posuniętej dyskryminacji niepełnosprawnych w zakresie regulacji prawnych, jak i niesformalizowanych relacji społecznych. Subiektywne odczucia spletały się z opisami problemów obiektywnych, nierzadko uwarunkowanych strukturą systemu pomocy dla tych osób oraz ich kształceniem na poziomie szkoły podstawowej, średniej oraz zatrudnianiem. Bardzo dużo negatywnych opinii dotyczyło informacji na temat swoich praw i przywilejów w zakresie zdobywania wykształcenia.

Uwagi osób upośledzonych umysłowo oraz epileptyków zwykle dotyczyły barier architektonicznych, braku odpowiedniej kadry nauczycielskiej w szkołach zwykłych oraz odpowiednich pomocy dydaktycznych, ułatwiających im naukę. Rodzice tych dzieci podkreślali znaczenie kształcenia specjalnego. Wielu z nich twierdziło, że szkolnictwo specjalne dla uczniów upośledzonych umysłowo spełnia ich oczekiwania i oceniło je bardzo wysoko. Rodzice zaznaczali, iż takie szkolnictwo jest dla ich dzieci właściwą formą terapii i to w takim kształcie, jaki obecnie obowiązuje. Wypracowane metody edukacyjne według nich są sprawdzone i dają oczekiwane rezultaty.

Dużo negatywnych uwag dotyczących systemu kształcenia miały osoby niewidome i niesłyszące. Ich głównie dotyczyły bariery związane z komunikowaniem się. Osoby te szczególnie negatywnie oceniły system szkolnictwa wyższego. Przyznawały, iż wyższe uczelnie charakteryzuje brak pracowników znających język migowy oraz brak podręczników w języku Braille’a czy w formie elektronicznej.

Taki stan rzeczy dyskwalifikuje osoby niewidome i niesłyszące w zdobyciu wyższego wykształcenia, a w późniejszym okresie zatrudnienia. To z kolei negatywnie wpływa na możliwości awansu społecznego.

Najwięcej optymizmu związanego ze zdobyciem odpowiedniego wykształcenia miały osoby z niepełnosprawnościami motorycznymi, czy poruszające się na wózkach inwalidzkich lub za pomocą kul łokciowych. Osoby te wskazywały na bariery architektoniczne, urbanistyczne oraz fizjograficzne, jakie występują w otoczeniu. Osobom tym szczególnie przeszkadzały bariery występujące w środkach publicznej komunikacji masowej (PKP, PKS, MZK), z której nie mogą one w pełni korzystać. Jednakże „wózkowicze” zauważają, iż w otoczeniu, w którym funkcjonują, adaptuje się budynki do ich specyficznych potrzeb, buduje się pochylnie, wyposaża w windy i inne specjalne urządzenia. Wskazywały też, iż mimo problemów związanych z dostaniem się do i z budynku, zawsze znajdują się dobrzy ludzie, którzy będą w stanie im pomóc.

ZAKOŃCZENIE

W ocenie osób niepełnosprawnych, posiadanie odpowiedniego wykształcenia stwarza szansę awansu zawodowego. Zauważają oni dodatnią korelację między poziomem wykształcenia a możliwościami zatrudnienia na lubuskim rynku pracy. Niestety, zdobycie takiego wykształcenia bywa niejednokrotnie trudne, a nawet niemożliwe. Wśród przyczyn małej liczby osób niepełnosprawnych z odpowiednim (lub adekwatnym do potrzeb rynku pracy) wykształceniem podawano: problemy psychologiczne samych osób niepełnosprawnych, bariery społeczne i architektoniczne w otoczeniu, bariery systemowe oraz skromne środki finansowe podmiotów systemu edukacji i rehabilitacji pedagogicznej. Jak podkreślają sami niepełnosprawni, likwidacja tych przeszkód lub ich złagodzenie przyczyni się do zwiększenia szans na uzyskanie odpowiedniego wykształcenia i pracy, nie tylko zgodnej z predyspozycjami, ale i satysfakcjonującej.

LITERATURA

Dane analityczne Kuratorium Oświaty w Gorzowie Wielkopolskim (niepublikowane), stan na 1.01.2002 r.

Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1981.

Słownik ekonomiczny przedsiębiorcy, Wydawnictwo Znicz, Szczecin 1998.

Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, tekst jednolity: DzU z 1996 r., nr 67, poz. 329.

Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, DzU 1997 r., nr 123, poz. 776, ze zm.

Education a Chance to a Job Promotion for Handicapped People

Summary

In this paper the results of trials on the influence of education on possibilities of the handicapped people job promotion were showed. Those results point on generally low level of handicapped education. This negatively has an impact on the possibilities of finding a job. The handicapped people see the chances in improvement of their own position on the job market thanks to the adequate education. The handicapped people want to educate and to be a productive part of the society. Therefore we should try to make it easier for them in possibly broad scope.